

اندیشه‌های سیاسی بدون مرز

تالیف:

میرزا علی همتی

میرزا علی همتی

همتی، محمدعلی، ۱۳۶۶.
اندیشه‌های سیاسی بدون مرز. تألیف محمد علی همتی، میرولی موسوی.
تهران: نشر احسان، ۱۳۹۳

ISBN: ۹۷۸-۹۶۶-۳۵۶-۹۵۲-۵ ص. ۲۰۴

موضوع: قطب، سید، ۱۹۰۶ - ۱۹۶۶ م. - نقد و تفسیر،
اسلام و غرب، غرب زدگی، مجتهدان و علما - نظریه درباره تمدن غرب.
شناسه افزوده: موسوی، میرولی، ۱۳۶۳.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۲ الف۸۳/۳-۳۲۲۹ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۹

کتابخانه ملی ایران ۳۰۹۷۳۱۳

پیش‌های سیاسی بدون مرز

✦ مؤلف: محمدعلی همتی - میرولی موسوی

✦ نشر: احسان

✦ شناسه: مهارت

✦ نوبت چاپ: اول ۱۳۹۳

✦ تیراژ: ۱۰۰۰

✦ قیمت: ۱۰۰۰ تومان

✦ شابک: ۹۷۸-۹۶۶-۳۵۶-۹۵۲-۵

نشر

تهران: کتاب و اسناد ملی
مجموعه فرزند شاهره ۲۰۰
۹۶۶۳۵۶۰۲

فهرست

۱۱		ندمه
۱۹		فصل اول
۱۹		مفهوم
۲۰		غرب به مثابه فرهنگ
۲۱		غرب به مثابه مذهب و سیاسی و فرهنگی
۲۲		غرب به مثابه تاریخ
۲۳		غرب به مثابه عدالت
۲۴		غرب به مثابه گفت‌وگو
۲۶		غرب به مثابه اندیشه
۲۸		غرب به مثابه تمدن
۳۲		ارائه تعریفی ترکیبی از غرب
۳۵		فصل دوم
۳۵		رویکردهای مسلمانان در برابر غرب
۳۸		نگرش غرب‌گرایانه
۳۹		طه حسین
۴۲		سید حسن تقی‌زاده
۴۵		نگرش غرب‌ستیزانه
۴۵		محمد قطب
۴۹		نواب صفوی
۵۱		نگرش میانه
۵۱		سید جمال‌الدین اسدآبادی
۵۶		محمد عبده
۶۱		دسته‌بندی نگرش‌ها نسبت به غرب و ویژگی‌های آن

۶۳	فصل سوم
۶۳	سید قطب و غرب
۶۴	مروری کلی بر اوضاع مصر
۶۵	زندگی‌نامه سید قطب
۶۷	دوره اول
۶۸	دوره دوم
۷۱	اندیشه‌های سیاسی سید قطب
۷۱	غرب، بت پرستی و عبودیت
۷۴	غرب به عنوان جامعه‌ای جاهلی
۷۶	اسلام‌ریکایی
۷۸	بهرت و تمدن غرب
۸۲	سریع‌الرب و دوراهی و اسلام به عنوان نیروی سوم
۸۴	حکومت اسلام
۸۶	فصل چهارم
۸۹	ابزارها و نمودهای ارتباطی
۹۰	ابزارها
۹۰	۱- ارتباط مستقیم یا غیرمستقیم
۹۳	۲- دسترسی به آثار سید قطب و ترجمه آنها در ایران
۹۶	نمودها
۹۶	۱- بیان اهمیت آثار سید قطب در مقدمه ترجمه آثار او
۹۹	۲- نقد اندیشه سید قطب
۱۰۰	۳- بیان احساس نیاز به اندیشه‌های سید قطب
۱۰۶	فصل پنجم
۱۰۶	امام خمینی
۱۰۷	زندگی‌نامه امام خمینی
۱۰۸	دهه ۱۳۲۰: رد تمدن غربی
۱۱۲	دهه ۴۰: تشدید نگرش غرب ستیزانه امام خمینی
۱۱۳	استعمار، شرق‌شناسان، اسلام غیر سیاسی
۱۱۶	زیر سؤال بردن دستاوردهای غرب
۱۱۷	مفهوم نیروی سوم
۱۱۹	مفهوم دوراهی

۱۲۰	جهاد برای مقابله با طاغوت.....
۱۲۲	ابزارها و نمودهای ارتباطی.....
۱۲۷	فصل ششم.....
۱۲۷	آیت ا... طالقانی.....
۱۲۸	زندگی نامه آیت ا... طالقانی.....
۱۳۱	انگیزه تلاش های فکری آیت ا... طالقانی.....
۱۳۳	نگاهی به آثار دهه ۲۰.....
۱۳۴	اسلام و مالکیت در توالی با اندیشه های سید قطب.....
۱۳۷	غرب، پرستی و الوهیت، بندگی و عبودیت غیر خدا.....
۱۴۳	زیر و بال بین پیشرفت غرب.....
۱۴۶	مفهوم جاهلیت.....
۱۴۷	اسلام تبیین راجع جهان امروز.....
۱۴۸	جهاد در مقابل قدرهای الهی.....
۱۵۰	ابزارها و نمودهای ارتباطی.....
۱۵۳	فصل هفتم.....
۱۵۳	آیت ا... خامنه ای.....
۱۵۴	زندگی نامه.....
۱۵۶	ترجمه آثار سید قطب.....
۱۵۷	بررسی مقدمه کتاب آینده در قلمرو اسلام.....
۱۶۲	بررسی مقدمه کتاب ادعای نامه ای علیه تمدن غرب.....
۱۶۵	نقد اندیشه های سید قطب.....
۱۶۶	غرب، نظام جاهلی و طاغوت.....
۱۶۷	بت پرستی، الوهیت و عبودیت.....
۱۶۹	اسلام به عنوان یک جهان بینی و یک نظام اجتماعی.....
۱۷۱	ابزارها و نمودهای ارتباطی.....
۱۷۱	جمع بندی و نتیجه گیری.....
۱۷۱	فهرست منابع.....
۲۰	منابع لاتین.....

مقدمه

بحث غرب و نگاه اندیشمندان مسلمان به آن، مبحثی مهم در حوزه علوم سیاسی در ایران به حساب می آید. غرب و مظاهر تمدنی آن به طور آشکار در طول دو سده اخیر، بخش‌های مسلمان و اندیشمندان آن را تحت تأثیر خود قرار داده است. مقوله‌هایی چون بازار، فرهنگ، ارزش‌ها و مدرنیته غربی و آنچه از این تمدن منشعب می‌شود، ذهنی را درگیر خود نساخته است. اگر چه حضور آشکار غرب در ایران سده‌های پیش از دو قرن داشته است، ولی در دوران پهلوی دوم حضور مظاهر تمدن غرب در بین مردم و متفکران ایرانی ملموس‌تر شد. از این رو لازم است مفهوم غرب کالبدشکافی شده و رویکرد متفکران مسلمان و روحانیون ایرانی در این معرعه مورد بررسی قرار گیرد.

در خصوص نگرش مسلمانان به غرب رویکردهای گوناگونی وجود دارد که به طور کلی می‌توان آن‌ها را به سه رویکرد غرب‌گرایان، رویکرد میانه و رویکرد غرب‌ستیزانه تقسیم نمود (ر. ک. به: شرابی، ۱۳۶۹؛ آید، ۱۳۸۱؛ نقری، ۱۳۶۱؛ موثقی، ۱۳۷۷). سید قطب از جمله اندیشمندان بزرگی است که رویکردی غرب‌ستیزانه در برابر غرب اتخاذ نمود. سید قطب، تئوریست برجسته اخوان‌المسلمین به عنوان اندیشمندی فعال با آثاری متعدد، تلاش کرد تا الگوسازی از تمدن غرب برای کشورهای مسلمان را رد نموده و نموده‌ها و مظاهر آن را مورد حمله قرار داد. او تمدن غرب را به جامعه‌ای جاهلی تشبیه

نمود و با الهام‌گیری از قرآن و شریعت، در جهت الگوسازی از اسلام به عنوان ایدئولوژی‌ای کامل و جامع، بدون نیاز به تمدن جدید غرب، نظریه‌پردازی کرد. آثار این اندیشمند بزرگ باعث شد تا سرانجام به دست حکومت جمال عبدالناصر به چوبه دار آویخته شود، ولی اندیشه او همچنان پا برجا ماند و به کل جوامع اسلامی راه یافت.

هدف از این پژوهش، نشان دادن تأثیرگذاری اندیشه‌های سید قطب بر نگرش روحانیون انقلابی ایران نسبت به غرب در دوران قبل از انقلاب می‌باشد. روحانیون ایران از دوران گذشته تا به امروز همواره از جایگاه قابل توجهی در افکار مختلف جامعه برخوردار بوده‌اند. آن‌ها در دوران قبل از انقلاب تلاش داشتند تا سنت‌ها و دین را در برابر آثار نفوذ تمدن غرب حفظ نمایند. آنچه در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است تا در این تحقیق به دنبال بررسی تأثیر اندیشه‌های سید قطب بر روحانیون انقلابی ایران برآیم، ابتدا غرب‌ستیزی حاکم بر نگرش روحانیون ایران در دوران قبل از انقلاب اسلامی و دوم توجه ویژه‌ای است که به افکار سید قطب در دوران قبل از انقلاب در ایران مبذول شده است. برای بررسی این تأثیرپذیری از میان روحانیون انقلابی ایران، آیت الله طالقانی، به عنوان یکی از روحانیون تأثیرگذار و مبارزین برجسته قبل از انقلاب، امام خمینی، رهبر انقلاب و بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران و آیت الله خامنه‌ای، رهبر فعلی جمهوری اسلامی ایران برگزیده شده‌اند.

اگرچه در خصوص بحث غرب و اسلام‌گرایی و آن مطالعات چندی صورت پذیرفته است، اما پژوهشی در خصوص نوع نگاه و رویکرد شخصیت‌های مورد نظر در این پایان‌نامه نسبت به غرب و الهام‌پذیری احتمالی آن‌ها از سید قطب تا کنون صورت نپذیرفته است. با این حال، نظر می‌رسد که در خصوص تأثیر اندیشه‌های سید قطب بر جریانات انقلابی و مبارزاتی در ایران نیز تاکنون کار جداگانه‌ای صورت گرفته نباشد. انتظار می‌رود با بررسی نگرش‌های گوناگون اندیشمندان مسلمان، به ویژه روحانیون مبارز ایران نسبت به غرب، بتوان نظرات دیگر ایشان را نیز به صورت روشن‌تری مورد

تجزیه و تحلیل قرار داد. همچنین با بررسی دیدگاه‌های اندیشمندان مسلمان به غرب می‌توان درک بهتری از نقاط قوت و ضعف آن به دست آورد.

باید اذعان داشت که اثبات تأثیر و ارتباط علی میان دو پدیده اجتماعی و به ویژه دو رشته از اندیشه کار دشواری است. به همین سبب، نمی‌توان مدعی شد که اندیشه‌های سید قطب تنها عامل یا حتی مهمترین عامل تأثیرگذار بر نگرش روحانیون انقلابی ایران نسبت به غرب باشد. باید گفت در شکل‌دهی به یک پدیده اجتماعی، مانند نگرش و اندیشه افراد، عوامل گوناگونی دخیل است. همان‌طور که دانیل لیتل معتقد است: مصادیق علت و معلول در تحلیل‌های اجتماعی بسیار متنوعند. اعمال فردی، اعمال جمعی، ساختارهای اجتماعی، فعالیت‌های صورت‌گرفته، سازمانی، نظام‌های اجتماعی و ارزش‌ها، انحاء تجلیات فرهنگی، روحیات اجتماعی و شئون جغرافیایی و بوم‌شناختی محیط زندگی می‌توانند روی این موضوعات اجتماعی اهمیت داشته باشند (لیتل، ۱۳۸۶: ۱۹).

برای نشان دادن تأثیرپذیری نگرش روحانیون انقلابی ایران نسبت به غرب از اندیشه‌های سید قطب از دو روش اثباتی مستقیم و اثبات غیرمستقیم می‌توان بهره‌مند گردید و با استفاده از ابزارها و نموداری ارتباطی موجود، احتمال تأثیرپذیری را تقویت نمود. روش اثبات غیرمستقیم به صورتی است که از زبان شخصیت‌های مورد نظر یا اطلاعات مستقیم و آشکار ایران تأثیر اندیشه‌های سید قطب را بر نگرش روحانیون انقلابی ایران نسبت به غرب نشان داد. چنانچه این افراد در آثار خود از سید قطب تجلیل نموده و بر آن نقایص قول کرده باشند یا اندیشه‌های سید قطب را در جهت‌دهی به افکار و اندیشه‌های خود یادآور شوند، می‌توان مدعی تأثیرپذیری آن‌ها از سید قطب شد. نقطه سبب این روش آن است که معمولاً اطلاعات و شواهد اندکی در این حیطه در دسترس است.

در روش اثبات غیرمستقیم، با تحلیل آثار، نوشته‌ها و سخنان روحانیون انقلابی ایران در دوران قبل از انقلاب، با استفاده از ملاک‌هایی چون تشابه (مقایسه شباهت‌های محتوایی و مفهومی بین آثار روحانیون انقلابی ایران و

سید قطب)، و توالی زمانی، می‌توان تأثیرگذاری اندیشه‌های سید قطب را بر نگرش روحانیون انقلابی ایران نسبت به غرب در دوران قبل از انقلاب نشان داد.

در خصوص اهمیت مقایسه باید گفت، از نظر دانشمندانی نظیر ارسطو و مارکس، مقایسه راهی است برای کشف علیت. از نظر آن‌ها، رابطه‌ای مستحکم بین علیت و مقایسه وجود دارد (منوچهری، ۱۳۸۷: ۲۷۷). باید در نظر داشت که تکیه‌گاه مقایسه، بررسی تشابهات و تفاوت‌ها است (ظاهری، ۱۳۸۰: ۱۹۰). در خصوص اهمیت مقایسه گفته می‌شود: «روش مقایسه‌ای راهی برای استنباط علمی (تأییدی یا علی) از طریق مقایسه نظام‌مند شباهت‌ها و تفاوت‌های پدیده‌های اجتماعی با یکدیگر است» (منوچهری، همان: ۲۵۵). امیل دورکیم نیز در کتاب *روش جامعه‌شناسی* می‌نویسد: «برای اثبات این که پدیده‌ای علت پدیده دیگر است، پیش از یک وسیله در دست نیست و آن مقایسه مواردی است که در آن دو پدیده، هر دو با هم حاضر یا غایب باشند» (دورکیم، ۱۳۸۳: ۱۳۷). دانیل لیتل یکی از روش‌ها برای نشان دادن علیت را مقایسه و تطبیق موارد می‌داند. او در *روش‌های توالی*، مقایسه میان عناصر تأثیرگذار و تأثیرپذیر را لازم می‌داند. او معتقد است، علم به توالی زمانی حوادث، برای حکم به وجود پیوند علی کافی نیست و به نهادهای تئوریک حاجت است تا تأثیر برخی شرایط تاریخی در وجود و علیت شرایط بعدی حکم کند و این به نوبه خود محقق را به اشکال دیگری از استدلال علمی می‌رساند (لیتل، همان: ۴۲-۴۳). دورکیم نیز می‌نویسد: «برای برهانی بودن روش مقایسه‌ای، ضرورتی ندارد که همه تغییرات مغایر با تغییرات مورد مقایسه در یک صحنه خارج شوند». از نظر او وقتی دو پدیده از لحاظ ارزش موازی باشد، به شرط وجود موارد موازی کافی، این موارد دلیلی بر این است که میان دو پدیده رابطه وجود دارد (دورکیم، همان: ۱۴۱). با توجه به اهمیت مقایسه، یکی از مهمترین مصادیقی که به عنوان دلیلی بر تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در آثار پژوهشگران مطرح است تشابهات مفهومی است (محرم خانی، ۱۳۸۹: ۱۷۶). با در نظر گرفتن این مقوله، برای نشان دادن تأثیرپذیری احتمالی روحانیون انقلابی ایران

از اندیشه‌های سید قطب، می‌توان به بررسی مفاهیم کلیدی در اندیشه‌ها و آثار این شخصیت‌ها و مقایسه آن‌ها با مفاهیم و مؤلفه‌های کلیدی در اندیشه‌های سید قطب پرداخت.

برخی نویسندگان تشابه را برای اثبات تأثیرپذیری افراد از یکدیگر کافی می‌دانند. ویکتور الکک از این دسته است و برای اثبات تأثیر پذیری، بر ارتباط و تطابق تأثیر، تأکید می‌نماید. او معتقد است گاه تشابهات میان آثار دو نوشته باشد از همانندی وضع زندگی دو سخنور است که آن‌ها را زیر تأثیر عامل واحد قرار می‌دهد بدون این‌که تأثیری میان این دو وجود داشته باشد، یا ممکن است زاینده یک ایدئولوژی فکری یا اجتماعی باشد که گروهی به آن می‌اندیشند این می‌تواند: «بعضی اوقات هم تشابه مولود اتفاق یا تصادف می‌باشد و به همین افراد یا قدر مشترک تفکر بشر مربوط می‌شود، ولی گاه این تشابه را یک راه تاریخی تقویت می‌کنند» (الکک، بی‌تا: ۶).

یکی از دلایل اثبات تأثیرگذاری، همراه بودن عوامل تأثیرگذار و تأثیرپذیر در توالی یکدیگر است. طاهری در کتاب روش تحقیق در علوم سیاسی، دو فاکتور مهم در تبیین علمی را همبستگی و ارتباط بین دو یا چند پدیده و ترتیب زمانی حوادث می‌داند (طاهری، همان: ۳۸). دانیل لیتل نیز در کتاب تبیین در علوم اجتماعی معتقد است همراه بودن چند متغیر، قرینه‌ای است که محقق را مجاز می‌دارد تا میان آن‌ها نوعی ارتباط برقرار شود (لیتل، همان: ۳۲). وی یکی از دلایل اثبات تأثیرگذاری را قرار گرفتن متغیر تأثیرپذیر در توالی عامل تأثیرگذار ذکر می‌کند. او معتقد است تقویت معنا به شناسایی توالی منظمی میان دو دسته حوادث محتاج است. از نظر لیتل، محقق باید نشان دادن علیت میان دو مقوله، محتاج دو چیز است «یکی داشتن علمی منطقی به توالی حوادث درون یک فرآیند بزرگ تاریخی و دیگری داشتن فرضیات منطقی یا استقرایی در باب اصناف تأثیر و تأثرهای اجتماعی» (همان: ۴۳).

با توجه به اهمیت مقوله توالی می‌توان از آن برای نشان دادن تأثیر اندیشه‌های سید قطب بر نگرش روحانیون ایران نسبت به غرب در دوران قبل از انقلاب کمک گرفت. استفاده از اصل توالی بدین معنا است که شباهت‌هایی

را در اندیشه‌های سید قطب و آثار روحانیون ایران مشاهده می‌کنیم که از لحاظ تاریخی در دنباله یکدیگر قرار می‌گیرند، به نحوی که با گسترش آثار و اندیشه‌های سید قطب در جامعه ایران، اندیشه‌های او در میان آثار روحانیون انقلابی ایران هم نمود بیشتری یافته، یا با تأکید بیشتر و دفعات زیادتری مطرح می‌گردد و به این ترتیب شاهد نوعی تحول در نگرش روحانیون انقلابی ایران نسبت به غرب، همزمان با گسترش اندیشه‌های سید قطب در جهان اسلام و ایران هستیم. باید توجه داشت که ابزارها و نموده‌های نفوذ اندیشه سید قطب در ایران در دوره مورد نظر وجود دارد. به طور نمونه کتاب‌های سید قطب در ایران در دو دوره قبل از انقلاب به طور گسترده ترجمه و چاپ شدند. با وجود این ابزارها و زمینه‌ها نمی‌توان نگرش موجود به غرب را بی‌ارتباط با تأثیر اندیشه‌های سید قطب قلمداد نمود؛ در نتیجه این احتمال مطرح می‌شود که به نوعی اندیشه‌های سید قطب بر نگرش روحانیون انقلابی ایران نسبت به غرب در دوران قبل از انقلاب مشهود است.

ابزارها و نموده‌های ارتباطی نیز عوامل واسطه و پیوند دهنده‌ای هستند که بین متغیر مستقل و وابسته نوعی ارتباط ایجاد می‌کنند یا وجود ارتباط را نشان می‌دهند. این ابزارها و نموده‌ها همان دهنده آن هستند که اندیشه‌های سید قطب در جامعه ایران و فضای فکری آن، در دوران قبل از انقلاب مطرح بوده است. به علاوه، این ابزارها و نموده‌ها در روش نمودن نفوذ اندیشه‌های سید قطب در ایران و همچنین تقویت احتمال تأثیر اندیشه‌های سید قطب در ایران با اندیشه‌های سید قطب مؤثر هستند. ارتباط بین سید قطب و شخصیت‌های مستقیم و غیرمستقیم میان سید قطب و روحانیون ایران، انتشار کتاب‌های سید قطب در جهان اسلام، ترجمه گسترده آثار سید قطب در ایران و ترجمه ویژه روحانیون ایران به این آثار، نقل قول‌هایی از شخصیت‌های ایرانی که به سبب این آثار دهنده وجود آثار سید قطب در ایران و نفوذ اندیشه‌های او در میان اقشار گوناگون جامعه داشته است، از جمله این ابزارها و نموده‌ها هستند.

تحقیق حاضر دربردارنده هفت فصل اصلی و یک نتیجه‌گیری می‌باشد. در فصل اول این تحقیق به تعریف مفهوم غرب و وجوه آن پرداخته می‌شود و

تعاریف گوناگون در تبیین مفهوم غرب مورد کنکاش قرار می‌گیرد. در فصل دوم رویکردهای اندیشمندان مسلمان نسبت به تمدن غرب مورد بررسی قرار گرفته و نظریات سه اندیشمند مسلمان غیر ایرانی: طه حسین، محمد عبده و محمد قطب و سه شخصیت ایرانی: سید حسن تقی‌زاده، سید جمال‌الدین اسدآبادی و تنویر صغوی در این خصوص بیان می‌شود. در فصل سوم ضمن بیان مختصری از شرح حال سید قطب، مهمترین ابعاد اندیشه، به ویژه نگرش وی نسبت به غرب بررسی می‌گردد. در فصل چهارم ابزارهای ارتباطی بین روحانیون انقلاب ایران و سید قطب مورد بررسی قرار می‌گیرد و موارد و نموده‌های آنان در نفوذ اندیشه‌های سید قطب در ایران از نظر گذرانده می‌شود. در فصل پنجم با مروری بر زندگانی امام خمینی، مهمترین مفاهیم کلیدی اندیشه ایشان در خصوص غرب در دوران قبل از انقلاب، که برخی تشابهات با اندیشه سید قطب دارد بیان خواهد شد. در فصل ششم با گذاری بر زندگانی آیت‌الله طالقانی با در نظر گرفتن دو مقوله تشابه و توالی سعی خواهد شد تا مهمترین مؤلفه‌های اندیشه وی در خصوص غرب مورد کند و کاو قرار گیرد. در فصل هفتم با بیان مختصری از زندگی‌نامه آیت‌الله خامنه‌ای، به برشمردن شباهت‌های آنان با مؤلفه‌های اندیشه سید قطب در خصوص نگرش به غرب خواهیم پرداخت و در قسمت آخر جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از مباحث ارائه می‌گردد.

در پایان لازم است از رهنمودهای دکتر سید محمد علی تقوی استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد و دکتر مرتضی مهدی استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد که در انجام این پژوهش را یاری نمودند تشکر نمایم.

محمد علی همتی

تابستان ۱۳۹۱